

JAANIAEG ON UKSE EES

Merili Metsvahi, folklorist

Üks eestlaste kahest tähtsamast pühast jõulude kõrval – jaanilaupäev – on ukse ees. Eesti folkloristika *grand old lady* Mall Hiimäe on nimetanud jaanilaupäeva koos jaanipäevaga meie kõige traditsiooniderikkamaks tähtpäevaks üldse. Seega tasub pakkuda jaanipäeva kombestiku kohta lühitutvustust nende tarvis, kes ei jaksa lugeda läbi seda teemat puudutavat 156 lehekülge raamatusarja „Eesti rahvakalender“ IV köitest (koostanud Mall Hiimäe, ilmunud 1985. aastal).

Jaanipäev oli enne 1918. aasta 14. veebruarit hoopis 7. juulil, sest praegu kehtib varasema Gregoriuse kalendri asemel Juliuse kalender, mis on 13 päeva võrra nihkes. Kuna Juliuse kalendris liigaastaid ei olnud, ent aasta astronoomiline pikkus pole mitte 365, vaid 365,24 päeva, oli tarvis kalendrit korrigeerida. Kevadise pööripäeva kuupäev läks niiviisi paika ja jaaniöö kohta sai nüüd õigusega öelda, et sel ajal ei kao koidu- ja ehavalgus taevast, nagu vanarahvas öelda tavatses.

Omal ajal anti teenijarahvale ja karjustele see päev vabaks. Pärisorjuse ajal võis vahel juhtuda ka seda, et rahvale korraldas peo hoopis mõis. Ühest sellisest jaanipeost, kus kohtusid mõisa- ja talurahvas, kõneleb eesti esimene algupärane operett „Jaaniöö“, mis lavastati 1911. a Estonias ja mille libreto kirjutas Paul Pinna. Muidugi ei saa fiktiivset libretot pidada päriselust maha kirjutatuks, seda enam, et Pinnale heideti ette viisi, kuidas ta selles mõisa- ja talurahva seksuaalsuhteid kujutas. Opereti sisu peeti eesti rahvast solvavaks, nii et Pinna ja Wirkhaus kutsuti *Walwaja* seltsimajja selle asjaolusid selgitama. Vaatamata sellele, et Pinna väitis, et opereti žanr eeldabki jantlikku sisu ning tegemist on sulaselge väljamõeldisega, lahkus pool auditooriumist ürituse keskel saalist.

Nagu enne pühi ikka kombeks, koristati enne jaanipäeva toad ära. Lisaks tuulutati õues talverõivaid, sest usuti, et jaanituul hävitab koid ja kopituse. Nii nagu suvistepüha ajal, ehiti ka jaaniajal kodu kaskedega. Eesti Rahvaluule Arhiivi kogudes leidub 1970. aastast pärit teade Viru-Jaagupist:

(...) Peale tavalise laupäevaõhtuse pudru lõpetust toodi sisse kased ja pandi püsti elutoa nurkadesse, seina äärde ja osalt ka lae vahele. Et osa noortrahvast aidas magas, siis pidi neid ka sinna jätkuma. (...)

Jaaniaja kui pööriajaga seostus palju maagilisi toiminguid. Näiteks sai taotleda soovi täitumist sel moel, et jaanilõkke kohale kummardudes ja mõttes seda soovi soovides tuli visata omaenda tehtud rohupärg tulle. Üks moodus teiste seas, kuidas tulevast kaasat ette ennustada, oli see, et tuli võtta klaas vett ja laulatussõrmus ning kl 12 öösel vaadata läbi laulatussõrmuse veeklaasi. Kui vaadata klaasipõhja tund aega järjest, pidi nägema seal oma tulevase abikaasa nägu. Laiemalt tuntud võte, kuidas tulevast unes näha, oli üheksat eri sorti lilledest pärja panemine jaaniööl magades padja alla.

Kuna jaaniööl usuti olevat palju nõidu liikvel, tuli kaitsemaagiliste võtetega kaitsta iseennast, oma kodu, peret ja loomi. Omaenda tervise tagamiseks tuli hüpata üle jaanilõkke ning seljavalu vältimiseks istuda seljaga jaanitule poole. Usuti ka, et jaaniööl tehtud saunavihaga vihtlemine ravib liigesehaigusi. Ühte imelist arstirohtu valmistati aga järgmiselt. Jaanipäeva hommikul enne päikesetõusu tuli siduda pulga otsa puhas riie ning minna sellega õue kastet koguma. Pärast tuli see lapp välja väänata ning kaste pudelisse panna. Kui haigus hakkas lähenema, tuli sisse võtta tilgake seda imeravimit ning haigus pidi ruttu taanduma. Ühel mehel, kes rahvaluulekogujale sellest ravivõttest 1930. aastatel rääkis, oli pudelis koguni 1880. aastatest pärit jaanikastet. Ta pakkus seda ka rahvaluulekogujale ning sellel olevat olnud täiesti värske maitse. Lehmade-lammaste kaitseks ja hüvanguks tuli perenaisel käia nendega kolm korda ümber jaanitule, jaanihein (enne jaani niidetud

hein) või muu toit käes, ja seejärel sööta toit loomadele. Lehmadele pandi mõnel pool jaaniõhtul pähe pärjad, et suurendada nende piimaandi.

Varasema aja pererahva ning karja- ja viljaõnne edenemiseks tehtud maagilisi toiminguid ja mitmesuguseid ohverdamisrituaale looduslikes pühakohtades on hilisemal ajal asendanud surnuaiapäha tähistamine. 1972. aastal Viljandimaalt üleskirjutatud pärimusteate järgi

(...) Kogu Sakalamaa käis jaanipäeval surnuaial, sest see oli Sakalamaal ühtlasi surnuaiapäha ja sinna ei mindud niipalju kirikliku talituse pärast kui surnute mälestamiseks ja austamiseks.
(...)

Nagu väga paljude rahvakalendri tähtpäevadega, seostus ka jaaniajaga arvukalt ilmaennustusi. Näiteks teati, et kui kägu kukub kaua pärast jaani, tuleb soe ja pikk sügis.

Jaani-nimelistele meestele oli see päev teistest erilisem. Neid tõsteti üles või tehti nende arvelt nalja. Näiteks seoti neid, kui nad öösel magasid, säärepaelte, rätikute või salliga voodi külge kinni. Needsamad esemed sai Jaan kingiks, kui ta end süngist valla päästnud oli. Jaani-nimelised pidid sel päeval teistele ka viina välja tegema.

Mida tehti jaanitule ääres? Väga oluline oli kiikumine suurtel kiikedel, kusjuures noormehed kiiksid mõnikord koguni üle völli. Kiigetegijatele, kes selleks puhuks kiiged korda olid teinud, anti kingiks kindaid ja säärepaelu. Mängiti ringmänge, tantsiti ja mängiti pilli. Vanemad jutustasid noorematele naljajutte ning mõnikord isegi muinasjutte („isegi“ sellepärast, et muinasjuttude vestmine oli varasematel aegadel pigem pimedate talveõhtute tegevus). Kui jaanipeo korraldas mõis, kuulusid asja juurde võistlusmängud, nagu kotisjooks, köievedu ja posti otsa ronimine. Post oli lihvitud siledaks ja määratud seebiga kokku. Posti otsa oli pandud talurahvale väärtuslikke auhindu, nagu kuued, vestid, noad, tubakakotid ja muud head-paremat. Ülessaamine oli tõeline vägitükk ja nende üle, kes alla libisesid, naerdi, kõht kõveras. Iga ülesjõudnu tohtis endale võtta ainult ühe eseme.

Mingil määral on olnud levinud uskumus, et jaaniõhtul tuleb ringi käia ning lugeda kokku, mitut jaanituld näed ja mida rohkem tulesid näed, seda parem aasta sind ees ootab. Et jaanituli kaugele paista oleks, tehti see sageli mõnda kõrgemasse kohta maastikul või koguni ridva, posti või kuivanud puu otsa.

Laialt oli ja on tegelikult ju ka tänapäeval teada see, et saunavihtasid tuleb teha ja ravimtaimi koguda enne jaanipäeva, sest siis on nende ravitoime tugevam. Ka enne jaani niidetud jaanihein jäeti alles talveni, mil lehmad poegisid, et saaks äsjapoeginutele pakkuda jõudu andvat toitu. Kuna vihm, mis sajab maha enne jaani, annab taimedele palju rammu, on paslik see ülevaade lõpetada kogu eesti rahvast tänavu ülendava rõõmusõnumiga, mis siin esitatud kujul laekus rahvaluulearhiivi Viljandi kihelkonnast 1938. aastal:

„Ennejaanipäevane vihm on änam väärt kui Riia linn.“